

СПРАВА «ПОЛЬСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ» 1930-х рр. В СУЧАСНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Наталія Радченко

докторка історичних наук, доцентка кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: nataliia.radchenko@uzhnu.edu.ua

Researcher ID: AAC-6450-2019

<https://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

У даній статті розглядається історіографічний доробок, присвячений переслідуванню осіб польської національності в Українській РСР в рамках справи «Польської організації військової» («ПОВ»). Проблема наукового висвітлення репресій щодо полонії у 30-ті рр. ХХ ст. постала з початку 1990-х рр. Українські, російські та польські вчені намагалися осмислити хід тогочасних подій, подолавши залишки старої ангажованості Метою дослідження є історіографічний аналіз процесу і результату дослідження науковцями справи «ПОВ» 30-х рр. ХХ ст. Методи дослідження у статті добиралися відповідно до мети та опиралися на принцип історизму. Представлені вони загальнонауковим методом аналізу і спеціально науковими історико-порівняльним та історико-генетичним методами. Застосування цих методів дозволило послідовно простежити процес формування і розвитку історичних знань з досліджуваної проблематики. Вперше запропоновано періодизацію карально-репресивної політики уряду щодо осіб польської національності у справі «ПОВ» у 30-ті рр. ХХ ст. Встановлено, що українські, польські та російські науковці дослідили причини, форми та наслідки карально-репресивної політики радянського уряду щодо поляків в справі «ПОВ», сформувавши та опублікували значний джерельний корпус. Події простежено включно до процесів реабілітації засуджених та висвітлення подальшої долі сімей польських заарештованих. Необхідно зазначити суспільну значущість досліджень, адже історики ставлять за мету формування суспільної свідомості засудження сталінських злочинів та неможливості застосування щодо них «політики виправдання». Виокремлено низку завдань, які потребують подальших дослідницьких зусиль науковців різних держав.

Ключові слова: Великий терор, історіографія дослідження, «неовяки», польська національна меншина в УСРР, «Польська організація військова», репресії.

Актуальність теми дослідження. Активізація дослідження науковцями справи «Польської організації військової» («ПОВ») у рамках вивчення репресивної політики радянської влади часів Великого терору, зумовлювалася як мінімум декількома чинниками: по-перше, значно збільшилася кількість історичних праць, завдяки введенню до наукового обігу нових архівних матеріалів; по-друге, науковці, перейшовши на нову методологічну основу, отримали можливість більш об'єктивно та незаангажовано висвітлювати ці події; по-третє, відповідно до вимог часу почали створюватися веб-портали, присвячені цим злочинам, які звертаються до фахівців і громадськості за допомогою у встановлення даних про жертв репресій. Історіографічний доробок, присвячений переслідуванню осіб польської національності в Українській РСР в рамках справи «ПОВ», як наслідок, отримав підстави для позитивних змін та зрушень. Українські, російські та польські вчені намагалися осмислити хід тогочасних подій, подолавши залишки старої ангажованості

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що попередні історіографічні пошукування стосувалися ступеню дослідження «польської операції» або ж становищу польської національної меншини у Радянському Союзі [Баженов; Мартинова, 2017, с. 11–14; Морозова, 2020; Русін, 2016, с. 112–113]. Окремо історики звертали увагу на проблеми формування джерельної бази [Папакін, 2013, с. 13–28]. Отже, за

кілька десятиріч вивчення справи «ПОВ» накопичено пласт наукової літератури, що базується на досвіді досліджень політики репресій щодо польської меншини у СРСР, який потребує подальших історіографічних узагальнень.

Метою дослідження є історіографічний аналіз процесу і результатів дослідження науковцями справи «ПОВ» 1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Тема карально-репресивної політики комуністичної влади належала до заборонених сюжетів радянської історіографії, тож і початковий період досліджень відзначився браком джерел та свідчень. Поява нових розвідок сталася завдяки відкриттю архівів та наполегливій праці дослідників з опублікування документів злочинів радянської влади у 90-х рр. ХХ ст.

Водночас справа «ПОВ» стала частиною більшої та масштабнішої «польської операції». З цієї теми істориками створені важливі праці, які стали істотним методологічним та фактологічним підґрунтям для подальшої розробки і досліджень проблематики справи «ПОВ». Перелік публікацій, присвячених переслідуванню осіб польської національності в Українській РСР в 1920–1930-х роках, є досить значним. Механізм та масштаби репресій радянської влади щодо польської етнічної групи на теренах України представлено у працях І. Шаповала, О. Рубльова, С. Стемпень, Т. Єременко та інших [Влада, 2003, с. 3–50; Єременко, 1994, с. 30–31; Єременко, 1992, с. 30–31;

Політичний, 2002, с. 447–448; Рубльов, 2007, с. 143–176; Рубльов, 1995, с. 116–156; Polacy, 2004].

Оприлюднення документів поклало початок вивченню справи «ПОВ» 1930-х рр. Над темою працювали українські (О. Рубльов, В. Репринцев, Ю. Шаповал, М. Жолоб та інші) [Жолоб, 2017, с. 43–46; Політичний, 2002, с. 447–448; Рубльов, 2003, с. 170–189; Рубльов, 2003, с. 276–285; Рубльов, 1995, с. 125–149; Сирота, 2010, с. 183–197; Шаповал], польські (С. Стемпень, М. Лозінський, Г. Стронський, Х. Яворський, М. Монета, В. Радзівінович, та інші) [Jaworski, 1995; Łoziński, 2008, s. 108–109; Kupczak, 1994; Moneta; Polacy, 2004; Radziwinowicz, 2007; Radziwinowicz, 2017; Stroński, 1999, s. 867–877] та російські вчені (Н. Петров, А. Рогинський, М. Іванов) [Петров, 1997, с. 22–43; Iwanow, 2017, s. 17–40; Pietrow, 1998, s. 9–10.]. У наступні роки дослідники трьох країн намагалися відновити долю кількох тисяч поляків засуджених за звинуваченнями у справі «ПОВ» у 1930-х рр. Завдяки їхнім пошукам було виявлено та стало відомо громадськості багато фактів, пов'язаних із цією справою, про хід підготовки та проведення операції, про роль місцевих партійних та радянських органів влади, кількість постраждалих, їх доля та прізвище катів.

Сучасна українська історіографія з питання справи «ПОВ» бере початок на сторінках науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» та «Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб» надруковано десятки документів, які розкривають переслідування осіб польської національності в Українській РСР, починаючи від сумно відомого наказу народного комісара внутрішніх справ СРСР М. Єжова про початок «польської операції» [Польща, 2010; Реабілітовані... Вінницька область, 2012; Реабілітовані... Дніпропетровська область, 2009; Реабілітовані... Житомирська область, 2015; Реабілітовані... Київська область, 2011; Реабілітовані... Харківська область, 2019; Реабілітовані... Хмельницька область, 2014]. Науковці публікували слідчі справи, проведені радянськими органами безпеки проти так званих «пеов'яків», різні статистичні відомості, службові записки, рапорти, агентурні донесення, вказівки відносно «ПОВ» 1933 – 1938 рр., у своїй переважній більшості це матеріали з Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Менше документів зберігалося у фондах державних обласних архівах України. Матеріали справи «ПОВ» вміщено як у томах «Реабілітовані історією», присвячених Вінницькій, Житомирській, Київській, Хмельницькій, Дніпропетровській областей, так і в окремому виданні – збірнику документів «Справи «Польської Організації Військової» в Україні. 1920 – 1938 рр.» [Справа, 2011].

Одним з перших досліджень вітчизняних істориків, базованим на недоступних раніше документах, стала праця О. Рубльова і В. Репринцева «Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки» [Рубльов, 1995, с. 124–149]. Варто відзначити, що автори використовували раніше закритий архівний матеріал, свідчення учасників подій. У статті вперше у вітчизняній історіографії говориться про «Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР № 00485» від 11.09.1937 р., підписаний М. Єжовим [Рубльов, 1995,

с. 140].

Постійне уточнення датування справи викликане співпадінням назв двох судових процесів 1920-х та 1930-х років. Справа сфабрикована НКВДистами повторювала назву польської організації, яка дійсно існувала у період з 1914 по 1922 рр. Тож, О. Рубльов і В. Репринцев простежили зв'язок між двома «ПОВ», першою, що реально діяла на початку 1920-х рр., та другою вигаданою, у якості приводу для запуску нищівного механізму репресивної кампанії проти представників польського населення. «діяльність ПОВ після польсько-радянської війни 1920 р. на терені СРСР, насамперед в Україні, мета та антирадянські плани так званих «пеов'яків» – вигадка. Але для польського населення УСРР ця вигадка перетворилася на жахливу реальність», – у такому формулюванні звучав висновок науковців щодо справи ПОВ 1930-х рр. [Рубльов, 1995, с. 139]. Питання взаємозв'язку «ПОВ» двадцятих та кінця тридцятих років піднімалося пізніше у працях О. Гранкіної [Гранкіна] проте попередній висновок вчених не ставився під сумнів. Стаття І. Мельничука навіть має назву «Справа організації якої не існувало» [Мельничук, 2012, с. 68–71].

Взагалі, на взаємозв'язок двох організацій історики мало звертали увагу, «ПОВ» тридцятих років була цілком витвором правоохоронних органів і саме на доказ цієї тези дослідники спрямували свої зусилля. Робіт, які б розглядали проблематику під кутом зору, а можливо діяльність Польської організації військової дійсно мала місце ми не виявили.

Сучасна наукова література має значний обсяг напрацювань з різних аспектів діяльності апаратів ДПУ/НКВС, у тому числі, стосовно справи «ПОВ» в 1920 – 1930-х рр. Пильну увагу вчених привертали питання аналізу юридичних аспектів, особливості функціонування і чисельності карально-репресивного апарату, встановлення особистостей його керівного складу, визначення ролі партійних органів. Особливу увагу для дослідників становила проблема доведення штучності доказів проти обвинувачених та процеси фабрикації справ. Тож ретельно вивчалися усі накази та «орієнтировки» по «польській контрреволюційній роботі», які надходили від Управління держбезпеки НКВС УСРР до обласних управлінь, округових відділів НКВС та Особливих відділів військових округів. Протягом 1930-х рр. «викрито» справи так званих «обласних центрів ПОВ» (Вінницька, Київська та інші де мали місце компактного проживання поляки).

О. Рубльов і В. Репринцев почали досліджувати та порівнювати схему – «орієнтування згори» та «справи на місцях («місцевий матеріал)», з'ясовуючи настільки відкриті кримінальні провадження були результатом надісланих згори вказівок. Перш за все уточнювалося за кількістю арештів які «надсилалися» згори та формулюваннях обвинувальних вироків наприкінці. Вченими відтворено історичне тло, на якому розгорталася трагедія польського народу, розкрито заходи з реалізації ідеологічних вказівок з центру. Відзначається, що «репресіям за вигадану приналежність до ПОВ мали бути піддані, насамперед, активісти польської роботи в СРСР і, зокрема, в Україні. Тобто партійні, радянські, редакційно-видавничі, культосвітні

працівники, заангажовані до проведення «коренізації» серед польського населення й будівництва «польської пролетарської культури» [Рубльов, 1995, с. 125–149]. Проте не лише інтелігенція потрапила під репресії. У даному випадку йшлося про усі прошарки суспільства і вказувалося 13 цільових категорій для репресування. Аналіз справ репресованих дали можливість вченим зробити висновки щодо ходу слідства та судового розгляду справ. Власне, щодо «свідчень» які давали ув'язнені, то доречним є навести висловлювання авторів: «Зрозуміло, що «неспростовні аргументи» органів НКВС республіки щодо контрреволюційних цілей ... ґрунтувалися на хисткому фундаменті «добровільних зізнань» (речові докази у таких справах фактично стовідсоткове відсутні) самих ув'язнених «контрреволюціонерів» і «шкідників». Яким чином здобувалися такі зізнання, нині загальновідомо» [Рубльов, 1995, с. 150]. За висновками дослідників сама кримінальна справа оформлювалася без урахування процесуальних норм – слідчі спочатку робили замітки зі свідчень заарештованого, потім писали один загальний протокол; у протоколі дослівно не фіксувалися свідчення арештованого; типовими були випадки, коли протокол писався лише після зізнання; у справу підшивалися не підписані, покреслені протоколи, незавірені обвинувальні вирокі тощо [Рубльов, 1995, с. 125–149].

Конвеєрний процес фальсифікування кримінальних справ став предметом дослідницької уваги багатьох істориків. Так, Копійченко Л. у статті «За відсутністю складу злочину (польські контрреволюційні організації на Житомирщині)» відмічає характерні риси кримінальних справ «ПОВ», по-перше – це групові справи, по-друге кримінальні справи дуже подібні. «Навіть преамбули обвинувальних висновків та вирокі майже однакові», – підсумовує Л. Копійченко [Копійченко, 2015, с. 32].

До схожих висновків приходять В. Лациба та І. Мельничук, які працювали над вивченням джерельної бази дослідження політичних репресій на Вінниччині тому числі й проти польської громади [Лациба, 2010, с. 8–12]. На їхню думку протоколи допитів прямо виявляють весь механізм, прийоми та засоби карально-репресивних дій радянських правоохоронних органів «в процесі яких фальшувались дані, підтасовувались факти, фальсифікувались карні справи на арештованих громадян» [Лациба, 2010, с. 9–10]. На початку допитів у найперших протоколах звинувачені не визнають своєї вини, категорично заперечуючи висунуті стандартні звинувачення, як-то участь у контрреволюційних організаціях, шпигунство, антирадянська діяльність тощо. В подальших допитних листах обвинувачені вже «співпрацюють» зі слідством дають свідчення. Причинами змін науковці називають моральний і фізичний тиск, сфальсифіковані показання свідків, підписання арештованими заздалегідь заготовлених протоколів допитів, відсутність змоги опротестувати чи хоча б прочитати ці документи, додатковою обставиною була «надія на полегшення міри покарання» [Лациба, 2010, с. 10].

У зв'язку із «альбомними справами» змістовною є розвідка О. Гранкіної, в якій авторка розглядає особливості формування архівно-слідчих справ на прикла-

ді операції органів НКВС стосовно представників національних меншин, що була проведена у другій половині 1937 р. У тому числі авторкою залучаються матеріали «ПОВ» та простежується типовий набір і порядок систематизації матеріалів слідчих справ, що склалися на 1930-ті рр. [Гранкіна].

З початку 1990-х рр. науковці осмислювали причини карально-репресивної політики щодо поляків. О. Рубльов та Н. Тітова висловили обґрунтоване припущення, що віддаленою причиною відкриття або ж «поновлення» справи «ПОВ» у СРСР стали ювілейні урочистості у Польщі з нагоди пам'ятних дат в історії польських військових формувань, у тому числі «ПОВ» [Рубльов, 2003, с. 285; Тітова, 2007, с. 223]. «...хронікальні замітки й ширші статті, численні спогади та інтерв'ю на цю тему (в тому числі й Ю. Пілсудського) займали почесне місце на шпальтах тодішньої польської преси», – зауважує Н. Тітова [Тітова, 2007, с. 223].

Українські дослідники доби сталінських репресій І. Мазило і В. Воловик у свою чергу, вказували на те, що репресії були викликані очікуванням близької польсько-радянської війни і органи безпеки фабрикували справи про тих «контрреволюціонерів», які чекали приходу польської армії [Мазило, 1990, с. 379].

Вже подальші праці розкривали перебіг справи в окремих українських регіонах або ж плануванню співробітниками радянських органів державної безпеки так званої справи «ПОВ».

Регіональний аспект справи «ПОВ» розкрито у наукових розвідках низки дослідників Т. Рафальської, О. Слоневського, Н. Тітової, О. Бажана та В. Золотарьова, Л. Копійченко, І. Мельничука, В. Жезицького та інших [Бажан, 2019, с. 192–204; Жезицький, 1999, с. 421–430; Золотарьов, 2003; Золотарьов, 2019, с. 14–18; Копійченко, 2015, с. 24–33; Мельничук, 2012, с. 68–71; Мокрицький, 2002, с. 72–76; Онишко, 2012, с. 28–34; Рафальська, 2014, с. 243–253; Слоневський; Старовойтов, 2018; Тітова, 2007, с. 220–252]. Зокрема, у статті І. Мельничука розповідається про долю 33 мешканців сіл Зозів та Олександрівки на Липовеччині, звинувачених за ст. 54–4 і 54–11 КК УРСР (допомога міжнародній буржуазії у здійсненні ворожої діяльності проти СРСР і контрреволюційна організаційна діяльність). Начебто цю контрреволюційну діяльність вони проводили у лавах «польської націоналістичної організації ПОВ». У праці вінницьких дослідників І. Мазила та В. Воловика йдеться про переслідування польської людності на Вінниччині серед прошарку робітників цукрового виробництва [Мазило, 1990, с. 379–382]. Автори зазначають, що «чимало поляків, уродженців краю, які працювали на цукрових заводах, потрапили під арешт й страту. Із 1405 репресованих працівників цукрової промисловості Вінниччини 668 були польської національності. їх заарештували за шпигунство» [Мазило, 1990, с. 380–381]. Звинувачення звучало, як – «контрреволюційна діяльність» у лавах «ПОВ». Вказували автори й на те, що репресії були викликані очікуванням польсько-радянської війни і органи безпеки фабрикували справи про тих «контрреволюціонерів», які чекали приходу польської армії [Мазило, 1990, с. 379].

Такі дослідники і вчені як О. Бажан та В. Золотарьов активно розробляли проблему масових політичних репресій, збагачуючи її науковими пошуками на прикладі Харківської та Київської областей [1; 14; 15]. Науковці досліджували процес реалізації «польської» операції НКВС від наказу № 00485 М. Єжова до дійових осіб безпосередніх виконавців наказу на місцях. Розкриваються попередні процеси планування операції, наприклад визначення оперативних потреб обласних управлень НКВС, пов'язаних з її реалізацією чи «цільових груп» репресивної акції. У роботі зауважується на масштабності та багатомірності «польської операції», згадувалися й заарештовані у справі «ПОВ».

У статті історикіні О. Сироти на матеріалах Одеської області висвітлюється механізм створення справи «ПОВ» [Сирота, 2010, с. 183–197]. У наступній статті, написаній вже у співавторстві, Онишко Л. і Сирота О., на архівних матеріалах галузевого архіву Державного архіву Служби безпеки України розкрито переслідування поляків у справі «волинської філії ПОВ» [Онишко, 2012, с. 28–34]. Авторки посилаються на праці О. Рубльова пов'язують розгортання репресивних дій «з невдачею так званого «радянського експерименту», що позначився на низьких темпах колективізації у польській адміністративно-територіальній одиниці, яку було створено Постановою РНК СРСР «Про виділення національних районів і сільрад» від 29 серпня 1924 р... «Радянська Мархлевщина» мала стати не лише кузницею кадрів для майбутньої соціалістичної Польщі, а й прикладом для польських робітників у справі практичного розв'язання національної проблеми» [Онишко, 2012, с. 29].

Матеріали справи «ПОВ» зринають у тематиці вивчення політичних репресій освітян у 1920 – 1930 рр., так, І. Ващенко та М. Бривко з'ясували, що частина з них була звинувачена у «контрреволюційній діяльності» у лавах «пеов'яків» [Бривко, 2020, с. 85–89; Ващенко, 2004, с. 299–303]. Щодо обґрунтованості таких звинувачень М. Бривко зауважує «проаналізовані архівно-кримінальні справи та інші джерела дають нам змогу не тільки зрозуміти усю абсурдність звинувачень щодо жертв більшовицького режиму, а й побачити в наведених прикладах певну загальну схожість в «контрреволюційній шкідницькій діяльності» у закладах освіти репресованих учителів та тенденцію у звинуваченні в шпигунстві на користь Польщі, що фактично не підтверджується фактами, а ґрунтуються переважно «на уяві» слідчих, сфальсифікованих документах і свідченнях» [Бривко, 2020, с. 88].

За останні десятиріччя тематика поповнилася новими напрямками досліджень, зокрема, подальша доля родин репресованих поляків. У низці праць вітчизняних науковців йдеться про депортації польського населення із українських земель. Л. Копійченко і Є. Тіміряєв вказують, за кількістю репресованих за національною ознакою на Житомирщині друге місце займають поляки. Проте кількість родин, підданих депортації за звинуваченням у зв'язках з «ПОВ» порівняно з іншими категоріями (куркульський елемент чи костельний актив) не велика, на 1935 р. – усього дві родини, кількість осіб не зазначено [Копійченко, 2015, с. 11]. Інформації вкрай мало, адже більшість

авторів посилаються на поступову відмову радянського уряду від ідеї виселення родин засуджених у справі «ПОВ», подальшу долю тих хто встиг потрапити під депортації не вивчали. Торкнувшись проблеми депортацій польського населення зустрічаєш переважно матеріал про «осадників та кулацький елемент». Відповідно кількість депортованих родин «пеов'яків» та їхніх подальший життєвий шлях потребують висвітлення.

Вивченню сталінських репресій проти осіб польської національності сприяють численні дослідження російських авторів. На початку 1990-х рр. у рамках співпраці російського НІПЦ «Меморіал» та польського громадського центру КАРТА в Росії розпочалася робота із вивчення архівних документів центральних архів Росії. У результаті наполегливої праці в Архіві Президента Російської Федерації (АПРФ), Державному архіві Російської Федерації (ДАРФ), Архіві Федеральної служби безпеки Росії, Російському центрі зберігання і вивчення документів новітньої історії, Російському державному військовому архіві, Центр зберігання історико-документальних колекцій, побачила світ збірка «Репрессии против поляков и польских граждан» [Репрессии, 1997]. У проекті з матеріали справи «ПОВ» працювали Н. Петров, А. Рогинський, О. Горланов, С. Філіппов та В. Хаустова та інші.

Вивчаючи справу «ПОВ» історики, перш за все, аналізували базові для цієї справи документи наказ № 00485 Політбюро ЦК ВКП (б) від 9 серпня 1937 р. та супровідний до нього закритий лист «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, поразницьку і терористичну діяльність польської розвідки в СРСР», також попередньо схвалений Й. Сталіним і підписаний М. Єжовим. Дослідники з'ясовують навіть що на відміну від інших наказів цей потребував супровідного листа, який був розісланий в усі місцеві органи НКВС. Російські науковці Н. Петров та А. Рогинський, здійснили порівняння цих документів з іншими, зокрема з наказом № 00447 від 30 липня 1937 р. Зрештою особливістю наказу № 00485 вони визначили незвичну навіть для більшовицької влади «абсолютність» звинувачених, під підозрою виявилось чи не все польське населення держави. Тож складними моментами для майбутніх виконавців були окремі формулювання, що стосувалися категорій осіб, які підлягали арешту (наприклад: усі перебіжчики, усі колишні військовополонені) – «не ті з них, хто підозрюється у ворожій діяльності, а саме всі». І наявність серед співробітників НКВС поляків не полегшувала справу. Навіть для НКВС, зазначають автори, ця директива була «новацією». Тож супровідний лист, підписаний особисто Й. Сталіним, не був зайвим [Петров, 1997, с. 22–43]. У свою чергу дослідник історії поляків у СРСР російський історик, дисидент М. Іванов зазначає, що сам наказ суперечив ідеї «інтернаціоналізму», що пропагувалася в Радянському Союзі від початку більшовицької держави. Тож лише після додаткового пояснення, що ця антипольська акція є ініціативою самого Сталіна, НКВС без вагань розпочало його виконання [Iwanow, 2017, с. 26].

Тематику причин та процесу фальсифікування справи «ПОВ» продовжують публікації М. Іванова. У

своїх працях М. Іванов причинами переслідування поляків називав розгортання процесу «спрямованого на повне підпорядкування радянського суспільства та залякування комуністичної партії. В умовах війни проти об'єднаних сил Заходу Сталін і Комуністична партія мали намір очистити глибину майбутнього фронту від «непевних елементів», здатних підтримати майбутнього ворога Червоної Армії. Підписана 26 січня 1934 р. у Берліні польсько-німецька «Декларація про незастосування сили» сприймалася в Кремлі як пряма загроза, і почалися зустрічні дії, у т.ч. був розроблений план боротьби з поляками, які проживали в Радянському Союзі» [Iwanow, 2017, с. 39].

Досліджуючи процеси над поляками історик зосередився на «судових процесах». На відміну від так званих «кулацьких» процесів долю «пеовяків» вирішувала спеціальна комісія у складі: голови місцевого НКВС та прокурора. М. Іванов підкреслює не «трійка», а лише дві людини, одна з яких представляла компартію, вирішували долю обвинуваченого. Він прямо зауважує на включенні до злочинної практики суддівства членів партії [Iwanow, 2017, с. 30]. Проблеми із суддівством не було, адже процедура була добре відпрацьована. «Короткі резюме матеріалів розслідування та розвідки, підготовлені таким чином, були занесені на спеціальні аркуші, які були зшиті у вигляді альбому та надіслані до Москви для затвердження рекомендованих речень. Цю процедуру співробітники НКВС зазвичай називали «альбомним режимом» [Iwanow, 2017, с. 30]. Тож людям, які розглядали справу залишалося вибрати один з двох варіантів: розстріл чи ув'язнення.

Окремий напрямок в історіографії проблеми починають складати дослідження, в яких висвітлюється доля польських родин репресованих. Справу «ПОВ» з точки зору такого інструменту радянської національної політики як депортації народів розглянув М. Бугай [Бугай, 2006, с. 70–87]. На сторінках його книги «Народи України в «Особой папке Сталина» постає

сумна доля польських родин засуджених «пеовяків». Автор докладно аргументує умови переселення та розташування на нових місцях. Тема знайшла висвітлення також у працях В. Земскова, М. Петрова [Земсков, 1990, с. 3–17; Pietrow, 2017, s. 9–10].

Наступне питання яке доволі часто зустрічаєш на сторінках наукових праць – чому так багато смертних вироків і чи було це закономірно для часів Великого терору? Найбільш ґрунтовно, на нашу думку, ця проблематика проаналізована у праці «Операсја Polaka NKWD 1937 – 1938 рр.». У книзі представлено результати дослідження російського історика, одного з керівників НППЦ «Меморіал» М. Петрова Провівши порівняння з репресіями проти селянства («операсји кулацкєй»), М. Петров відзначає що у «національних операціях» («операсjach narodowościowych») була лише одна мета – вбити. В інших випадках терор був спровокований лише для того, щоб наповнити «гулаги» та змусити їх працювати без оплати на радянську економіку Але у даному випадку карально-репресійна політика ґрунтувалася на страху перед людьми «які на думку Сталіна, становили загрозу для його режиму, оскільки вони могли стати потенційною опорою для держав, які мали напасти на Радянський Союз» [Pietrow, 2017, s. 9–10]. Як видно з нижче наведеної таблиці дійсно у справах переважають смертні вирок. Хоча у дослідників не має єдності щодо цього питання.

Дискусійним питанням у історіографічних напрацюваннях є кількість репресованих, адже цифра з одного дослідження до іншого не є сталою. О. Рубльов у передмові до збірника «Справи «Польської Організації Військової» в Україні. 1920 – 1938 рр.» наводить розбіжності у кількості заарештованих у 1937 – 1938 рр. по «польській лінії» які спостерігаються у вітчизняній та російській історичній науці [Справа, 2011, с. 34–35]. Кількість звинувачених у участі у «ПОВ» окремо не вказуються.

	Заарештовано по «польській лінії»	Розстріляні
Дані за матеріалами центральних архівів Російської Федерації	55 928	47 327
Дані за матеріалами ГДА СБУ	57 410	46 792

Доля поляків у Радянському Союзі постійно перебувала у центрі уваги польських науковців. Особливо у перші роки після розпаду СРСР для істориків характерним було прагнення писати на заборонені раніше теми. Праці, що з'явилися внаслідок, представляли собою синтетичні матеріали, поєднання матеріалів з різних архівів колишнього республік Союзу. З різною мірою предметності, польські дослідники зробили чимало спроб аналізу події років Великого терору, так, про «польську операцію» та справу «ПОВ» у 1932 – 1938 рр. писали М. Лозінський, Г. Стронський, Х. Яворський, М. Монета, В. Радзівінович, Я. М. Купчак [Jaworski, 1995; Kurczak, 1994; Łoziński, 2008; Moneta; Radziwinowicz, 2007; Stroński, 1998; Stroński, 1999, s. 867–877].

Польські дослідники, як і українські і російські, у свою чергу приділяють чималу увагу аналізу наказу

№ 00485. Публіцист В. Радзівінович у праці «Операсја polska» NKWD – najbardziej krwawy akt Wielkiej Czystki w 1937 roku», вважає, що наслідком наказу Єжова стала зміна критерію/підходу виявлення злочинців, не особа, котра вчинила злочини, а особа певної національності – польської. У подальшому, вказує автор, за «польською хвилею» репресій підуть інші – німецькі та латвійські, кримськотатарські, чеченські тощо [Radziwinowicz, 2017].

Піддає аналізу В. Радзівінович і дії радянських слідчих та судових органів у фальсифікації судових процесів, так у його праці є спеціальний підрозділ «Альбоми для «двійок». На його думку «альбоми» були введені через бажання Єжова і Сталіна прищвидити розгляд справ [Radziwinowicz, 2017].

У працях польських істориків висвітлено міждержавний аспект справи ПОВ. Польська історіографія

ставити питання якою була реакція Польщі на розгортання репресій проти поляків у Радянському Союзі? Ярослав Шарек у передмові до книги «Оргасія Polaka NKWD 1937 – 1938» розповідає про звернення польського посла в Москві Вацлава Гжибовського до радянського керівництва з цього приводу. У відповідь посол вислухав відмовки та «перекручені» факти. Проте дані про «польську операцію» надходили до Польщі дуже повільно і були настільки невизначеними, незрозумілими, що польський уряд вирішив офіційно не висувати звинувачень. Та й кількість обвинувачених (масштаб злочину) вражали настільки, що видавалися нереальними [Szarek, 2017, s. 2–3].

Турбує польську історіографію і доля родин арештованих [Łoziński, 2008, s. 108–109]. Свій погляд з теми викладає Мечислав Лозінський, арешти 1937 – 1938 рр. торкнулися у більшості чоловіків, і на відміну від арештів попередніх років, коли рідні мали можливість хоча б листування, арешти років Великого терору залишали людей у невіданні, їхні вироки були невідомі, їхнє місцезнаходження було невідоме. Влада була вперто «таємничою і мовчазною» – так характеризує радянську державу Лозінський. Через це серед наляканих та розгублених людей ходило багато чуток. Відтворюючи їх (говорили, що польських засуджених відправляли у найдавні райони Сибіру для важкої роботи чи просто вбили) Лозінський зауважує, що поступово люди мусили звикнути до такого репресивного способу життя, адже вони не мали можливості і боялися розшукувати арештованих поляків [Łoziński, 2008, s. 108–109].

Грунтовні за змістом спеціальні польські студії. У рамках більш широкої теми – «польської операції», Томаш Соммер розмірковує про термінологічні проблеми, що використовуються в дискурсі дослідження репресій спрямованих проти поляків у Радянському Союзі в 1937 – 1938 рр. [Sommer, 2017, s. 42]. Соммер Т. розглядає історію появи терміну «польська операція» та зрештою приходять до висновку про його невідповідність [Sommer, 2017, s. 43]. «Злочин, скоєний проти поляків у Радянському Союзі, не був «польською операцією», це не була ніяка «польська операція», а злочин... і назва, що описує цю подію, має якість відображати – інакше це вводить в оману... Слово «геноцид» найбільш точно відображає суть винищення радянських поляків [62, s. 44–46].

Розгляд української, російської та польської історіографії слід доповнити окремими працями західно-європейської історіографії, хоча їхні дослідження носили більш загальний характер і охоплювали проблематику сталінських репресій в цілому. Міжнародна група вчених С. Куртуа, Ж.-Л. Марголен, Ж.-Л. Панке, Н. Верт, А. Пачковський, К. Бартошевич видали працю «Чорна книга комунізму» («The Black Book of Communism») [Куртуа, 2001, с. 67–69]. «Польська операція» згадується у роботі лише одного разу коли справа йде про складнощі дослідження з якими зіткнулися вчені через брак документів, і зауважимо це на 1997 р. «Серед інших операцій, про які ми маємо в своєму розпорядженні далеко не повною інформацією (архіви колишнього КДБ і Архів президента РФ, де зберігаються самі конфіденційні документи, були недоступні для дослідників)» [Куртуа, 2001,

с. 67–69].

Наукова новизна. Підсумовуючи матеріал опрацьований та оприлюднений дослідниками різних країн можна виробити періодизацію карально-репресивної політики уряду щодо осіб польської національності у справі «ПОВ» у 30-ті рр. ХХ ст. І хоча в історичну науку ці події увійшли назвою «Справа «Польської організації військової» 1937 – 1938 рр.», проте звернення до фактів відносить дослідників на початок 1930-х років. А отже, за висвітленням справи у різних історичних нарисах можна виокремити кілька періодів:

- 1932 – 1934 рр. – перші арешти та вироки у справі «ПОВ»: арешт директора Інституту польської пролетарської культури при ВУАН у Києві Б. Скарбека; справа Вінницького (Подільського) центру «ПОВ» (арешт 104 поляків);
- 1935 – 1936 рр. – ліквідація «радянської Мархлевщини» (Мархлевський національно-польський район Київської області): арешт голови Мархлевського райвиконкому Є. Олдаковського; справа «Волинської філії «ПОВ»; арешт директора Польського державного театру І. Липинського;
- 1937 – 1938 рр. – «Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР № 00485» від 11 серпня 1937 р., підписаний Генеральним комісаром держбезпеки М. Єжовим і розісланий на місця для виконання, а також долучений до нього закритий лист про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну поразенську й терористичну діяльність польської розвідки в СРСР (№ 59098 від 11 серпня 1937 р.) та початок масових арештів.

Висновки. Науковий дискурс з вивчення карально-репресивної політики радянської влади проти польської національної меншини у рамках справи «ПОВ» 30-х рр. ХХ ст. засвідчив значний інтерес науковців до цієї проблематики. Ідеологічно неможлива для дослідження тема за радянського періоду, отримала другу можливість з 90-х рр. ХХ ст. Назріла потреба у переосмисленні подій з урахуванням розширеного доступу до архівних джерел та нового методологічного підґрунтя. Істориками було здійснено велику роботу, майже за тридцять років було вивчено репресії від причин та форм карально-репресивних акцій до наслідків і процесів реабілітації.

Українські, російські та польські вчені зосередили увагу по-перше на оприлюдненні архівних документів справи, по-друге на вивченні діяльності карально-репресивного апарату радянських правоохоронних органів, ролі партійного керівництва у переслідуванні осіб польської національності. Українськими вченими ретельно досліджено регіональну специфіку справи. У сучасній польській історіографії приділена достатня увага проблемам сталінських репресій в цілому і справі «пеовяків» зокрема. Найбільш часто у публікаціях зосереджено увагу на встановленні причин розгортання карально-репресивної політики, встановленні осіб репресованих та подальшої долі родин заарештованих.

Проаналізувавши основний історіографічний масив з проблематики необхідно зазначити суспільну значущість досліджень, адже історики ставлять за мету формування суспільної свідомості засудження

сталінських злочинів та неможливості застосування щодо них «політики виправдання», в першу чергу в Росії і Україні.

Сучасні українська, російська та польська історіографії вирізняються ґрунтовною джерельною базою, проте тема не є вичерпаною, на польському сайті Ofiary antypolskiego terronu w Związku Sowieckim 1934 – 1938, присвяченому «польській операції» є такі слова: «Ми не знаємо особистих даних більшості репресованих – російські архіви, як і раніше приховують прізвища жертв і охороняють дані про їх катів. Доступна біографічна інформація розкидана по багатьох баз даних і публікацій, що видаються в Росії та інших державах, що утворилися після розпаду СРСР. Користуватися цією інформацією важко» [Ofiary]. Якщо польські та українські історики вільно працюють над відновленням правди, то у РФ в останні роки цей процес ускладнено. Так, було вислано співробітника Ягеллонського університету та Інституту національної пам'яті Польщі (IPN) Г Глембов-

ського, який досліджував польсько-російські взаємовідносини, у тому числі у часи Великого терору. І хоча ця депортація начебто не була пов'язана із темою досліджень історика, а була дзеркальною відповіддю на висилку російського науковця з Польщі. Проте перешкоди перед дослідниками у вивченні теми сталінських репресій у сучасній Росії вже не є новиною. Більш загрозливими є новини про нищення матеріалів щодо репресій, наприклад, знищення архівних облікових карток з відомостями про репресованих в СРСР та також переслідування «Меморіалу». Тож інтенсифікація вивчення теми є нагальною. М. Іванов відзначає, що для цього потрібно ознайомитися з «альбомами», протоколами, особистими матеріалами репресованих та іншими документами НКВС. Поки що дослідники мають вільний доступ до цих матеріалів тільки в Україні, але не варто втрачати надії, пише дослідник, настане коли вони також будуть розкриті в Росії та Білорусії [Iwanow, 2017, s. 38].

Список використаних джерел

- Iwanow, M., 1991. *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921 – 1939*, Warszawa–Wrocław: Państw. Wydaw. Naukowe, 387 s.
- Iwanow, N., 2017. «Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938, *Operacja Polska NKWD 1937 – 1938*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, s. 17–40.
- Jaworski, K., 1995. *Bruno Jasiołkowski w sowieckim więzieniu – aresztowanie, wyrok i śmierć*, Kielce: WSP w Kielcach, 219 s.
- Kurczak, J.-M., 1994. *Polacy na Ukrainie w latach 1921 – 1939*, Wrocław, Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 135 s.
- Łoziński, M., 2008. *Operacja polska. Stalinowska zbrodnia na Polakach w latach 1937 – 1938*, Kłodawa; Konin: Drukarnia Braci Wielińskich, 180 s.
- Moneta, M., 2020. Śmierć dzieci rewolucji. Jak Stalin rozprawił się z polskimi komunistami? *TwojaHistoria.pl*. 2020. [Online]. Доступно: <https://twojahistoria.pl/2020/11/01/smierc-dzieci-rewolucji-jak-stalin-rozprawił-sie-z-polskimi-komunistami/> (дата зложення 03.09.2021).
- Ofiary antypolskiego terronu w Związku Sowieckim 1934 – 1938* [Online]. Доступно: <http://www.ofiaryterroru.pl/> (дата зложення 03.09.2021).
- Pietrow, N., 2017. «Operacja polska» 1937 – 1938 na tle mechanizmów Wielkiego Terroru – próba zrozumienia, «Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, s. 9–10.
- Pietrow, N., 1993. Polska operacja NKWD, *Karta: Niezależne pismo historyczne*, № 11, Warszawa, s. 24–43.
- Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów. Cz. 1: Lata 1917 – 1939*, 2004. Pod red. S. Stępnia i O. Rublowa, T. IV, Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyslu, 231 s.
- Radziwinowicz, W., 2007. Polaków setkami brać! «*Gazeta Wyborcza*». 11.08.2007. [Online]. Доступно: http://niniwa22.cba.pl/rok_1937_operacja_polska_nkwd.htm (дата зложення 03.09.2021).
- Radziwinowicz, W., 2017. «Operacja polska» NKWD – najbardziej krwawy akt Wielkiej Czystki w 1937 roku. «*Gazeta Wyborcza*». 21.08.2017. [Online]. Доступно: <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,22241135,operacja-polska-nkwd-najbardziej-krwawy-akt-wielkiej.html?disableRedirects=true> (дата зложення 03.09.2021).
- Sommer, T., 2017. To było ludobójstwo popełnione na Polakach, a nie «operacja polska», «Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, s. 44–46.
- Stroński, H., 1998. *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929 – 1939*, Warszawa: Wspólnota Polska, 314 s.
- Stroński, H., 1999. Wielka prowokacja NKWD. Sprawa Polskiej Organizacji Wojskowej na Ukrainie w latach 1933 – 1938, *Europa nieprovincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772 – 1999*, Warszawa-Londyn: Instytut Studiów Politycznych PAN: Oficyna Wydawnicza Rytm; Лондон: Фонд допомоги Полонії. s. 867–877.
- Szarek, J., 2017. Nie mogę o tym pisać ani myśleć, «Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, s. 2–3.
- Бажан, О., Золотарьов, В., 2019. «Польська операція» НКВС 1937 – 1938 рр. Підготовка наказу № 00485 в Київській та Харківській областях, *Краєзнавство*, № 3(108), с. 192–204.
- Баженов, Л., Репресії проти етнічних поляків Волині-Житомирщини 30-х-початку 50-х рр. XX ст. у сучасних наукових і краєзнавчих дослідженнях, *Українська полоністика*, Вип. 1, с. 37–46. [Online]. Доступно: http://eprints.zu.edu.ua/3631/1/%D0%9B%D0%B5%D0%B2_%D0%91%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf (дата звернення 12.12.2021).
- Бривко, М., 2020. Політичні репресії щодо учителів польської мови та літератури Київщини у 1920-х – 1930-х роках, *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації. матер. Міжнар. наук. конф. Харків, 2 жовт. 2020 р.*, Т. 2, Харків: МЦНД, с. 85–89. [Online]. Доступно: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/article/view/4852> (дата звернення 10.10.2020).
- Бугай, Н., 2006. *Народы Украины в «Особой папке Сталина»*, Москва: Наука, 271 с.

- Вашенко, І., 2004. «Справа» польських педагогів Києва 1930–1931 рр. – маловідома сторінка антипольських репресій 1930-х рр., *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія*, Вип. 8, с. 299–303.
- Влада і Костюл в радянській Україні, 1919 – 1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму: Документи. 2003, *3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, № 2 (21), с. 3–50.
- Довбня, О., *Репресії проти поляків УСРР/УРСР наприкінці 1920-х – на початку 1950-х рр. у дослідженнях вітчизняних істориків*. [Online]. Доступно: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dovbnia_Olha/Represii_protly_poliakiv_USRR_URSRR_naprykintsi_1920-kh_na_pochatku_1950-kh_gr.pdf. (дата звернення 13.06.2022).
- Гранкіна, О., *Архівно-слідчі справи другої половини 1937 року щодо представників національних меншин України. Держрелознавчий аналіз складу документів*. [Online]. Доступно: http://memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf (дата звернення 15.06.2021).
- Єременко, Т., 1994. *Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття*, Київ: Інститут Історії України НАН України, 74 с.
- Єременко, Т., 1992. Спільні риси і долі українців та поляків в Україні (20–30 рр.), *Польща – Україна: історична спадщина і суспільна свідомість: матер. Міжнар. наук. конф., Кам'янець-Подільський, 29–31 трав. 1992 р.*, Київ, с. 30–31.
- Жезицький, В., 1999. Політичні репресії проти польського населення Поділля у другій половині 30-х років ХХ століття, *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: матер. Міжнар. наук. конф., Хмельницький, 23-24 черв. 1999 р.*, Хмельницький: Поділля, с. 421–430.
- Жолоб, М., 2017. Справа «Польської організації військової» та репресії проти поляків України упродовж 1930–х років, *Гілея*, Вип. 120, с. 43–46.
- Земсков, В., 1990. Спецпоселенці (по документам НКВД-МВД СССР), *Соціологічне дослідження*, № 11, с. 3–17.
- Золотарьов, В., 2003. *ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі 1919 – 1941*, Харків, 477 с.
- Золотарьов, В., 2019. Діяльність органів державної безпеки на Харківщині в 1937 – 1938 роках, *Реабілітовані історією. Харківська область: Книга 3, Ч. 3*, Київ, Харків: Регіональний інформаційний центр, с. 14–18.
- Копійченко, Л., 2015. За відсутності складу злочину (польські контрреволюційні організації на Житомирщині), *Реабілітовані історією. У 27-ти томах Житомирська область. У 7 книгах*, Кн. 7, Ч. 2, Житомир: Полісся, с. 24–33.
- Копійченко, Л., Тіміряєв, С., 2015. Шлях до Казахстану, *Реабілітовані історією. У 27-ти томах Житомирська область, У 7 книгах*, Кн. 7, Ч. 2, Житомир: Полісся, с. 9–21.
- Куртуа, С., Верт, Н., Панни, Ж.-Л., Пачковский, А., Бартошек, К., Марголит, Ж.-Л. 2001. *Чёрная книга коммунизма. Преступления. Террор. Репрессии. Москва: Три столетия истории*, 912 с. [Online]. Доступно: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=164574&page=67> (дата звернення 18.11.2021).
- Лациба, В., Мельничук, І., 2010. Формування джерельної бази дослідження політичних репресій на Вінниччині. 1918 – 1980-ті роки, *Реабілітовані історією: У 27-и томах: Вінницька область*, Кн. 3, Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», с. 8–12.
- Мазило, І., Воловик, В., 1999. Репресії 30-х років проти польської національної меншини за матеріалами цукрової промисловості Вінниччини, *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: матер. Міжнар. наук. конф., Хмельницький 23–24 черв. 1999 р.*, Хмельницький: Поділля, с. 379–382.
- Мартінова, Л., 2017. Сучасні тенденції та проблеми історіографії діяльності радянських органів державної безпеки щодо громадян польської національності на Півдні України (1929–1939 рр.), *Наукові праці. Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв*, Т. 304, Вип. 292, с. 11–14.
- Мельничук, І., 2012. Справа організації, якої не існувало... *Реабілітовані історією: У 27 томах: Вінницька область*, Кн. 4, Вінниця: ФОП «Каштелянов О. І.», с. 68–71.
- Мокрицький, Г., 2002. «Жертви справи про “Польську організацію військову”», сфабрикованої Житомирським УНКВД, *Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті: Матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Вінниця, 23–24 лист. 2001 р.*, Вінниця: Велес, с. 72–76.
- Морозова, О., 2020. *Дослідження історії України першої половини ХХ ст. в сучасній польській історіографії: напрямки, концепції, дискусії*, Миколаїв: ЧНУ ім. Петра Могили, 432 с.
- Онишко, Л., Сирота, О., 2012. «Справа» волинської філії «Польської організації військової» (на матеріалах галузевого Державного архіву Служби безпеки України), *Волинь і воляни у Другій світовій війні: матер. І Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл.*, Луцьк, с. 28–34.
- Папакін, Г., 2013. Джерела до історії «Великого терору»: проблеми класифікації, *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в РСРР: матер. Всеукр. наук. конф., Київ, 15 бер. 2012 р.*, Київ: Інститут історії України, с. 13–28.
- Петров, Н., Рогинский, А., 1997. «Польская операция» НКВД 1937 – 1938 гг., *Репрессии против поляков и польских граждан*, Москва: Звенья, с. 22–43.
- Політичний терор і тероризм в Україні: ХІХ – ХХ ст.: Історичні нариси* 2002, Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.
- Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб*. 2010, Т. 8: Великий Терор. Польська операція 1937 – 1938, Ч. 1, Варшава; Київ, 1044 с.
- Рафальська, Т., 2014. Трагічна доля українців та поляків с. Буддичів у період «великого терору» на Житомирщині (липень 1937 р. – листопад 1938 р.), *Intermarum: історія, політика культура*, № 1, с. 243–253.
- Реабілітовані історією. У 27-и томах: Вінницька область*. 2012. Кн. 4, Вінниця: ФОП «Каштелянов О. І.», 776 с.
- Реабілітовані історією. У 27-и томах: Дніпропетровська область. У 2 книгах*. 2009, Кн. 1, Дніпропетровськ: Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «реабілітовані історією»; Вид-во «Моноліт», 880 с.
- Реабілітовані історією. У 27-и томах. Житомирська область, У 7 книгах*, 2015, Кн. 7, Ч. 2, Житомир: Полісся, 460 с.
- Реабілітовані історією. У 27-и томах: Київська область*, 2011, Кн. 3, Київ: Основа, 984 с.
- Реабілітовані історією. У 27-и томах: Харківська область*, 2019, Кн. 3, Ч. 3, Київ, Харків: Регіональний інформаційний центр. 640 с., іл.
- Реабілітовані історією. У 27-и томах: Хмельницька область*, 2014, Кн. 5, Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 896 с.
- Репрессии против поляков и польских граждан*. 1997, Москва: Звенья, 240 с.

Рубльов, О., 2003. Викриття «агентури польського фашизму» в УССР: «Справа «Польської військової організації» 1933 – 1934 рр. (Мета, механізм фабрикації, наслідки), *Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: матер. Міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 25 листоп. 2000 р.*, Київ; НьюЙорк: Вид-во М. П. Коць, с. 170–189.

Рубльов, О., 2003. Шкіц до історії загибелі української «Полонії». *Історіографічні дослідження в Україні*, Вип. 13, Ч. 1, Київ: Інститут історії України, с. 276–285.

Рубльов, О., 2007. Ян Саулевич (1897 – 1937): біографія «хрещеного батька» Мархлевського району у контексті репресій 1930-х років, *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*, Вип. 34, с. 143–176.

Рубльов, О., Репринцев, В., 1995. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки, *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, № ½, с. 116–156.

Русін, Р., Шитюк, М., Нефьодов, Д., 2016. *Історіографія політичних репресій міжвоєнного періоду в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.)*, Миколаїв: Ліон, 244 с.

Сирота, О., 2010. Фабрикування «Польської організації Військової»: «Одеські справи», *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, № 19, Ч. 2, с. 183–197.

Слоневський, О., «Польська організація військова» у Дніпродзержинську. [Online]. Доступно: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1418. (дата звернення 15.06.2021).

Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920 – 1938 рр.: Збірник документів та матеріалів. 2011, НАН України. Інститут історії України; Головна редкол. наук-док. серії книг «Реабілітовані історією», відділ по розробці архівів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ; упоряд.: С. Кокін, Р. Подкур, О. Рубльов, Київ: «Реабілітовані історією», 472 с.

Старовойтов, М., Михайличенко, В., 2018. *Репресії проти поляків Луганщини в роки сталінського терору*, Київ: Стило, 484 с. [Online]. Доступно: <https://www.yakaboo.ua/ua/represii-proti-poljakiv-luganschini-v-roki-stalins-kogo-teroru.html> (дата звернення 02.09.2021).

Тітова, Н., 2007. «Санация» прикордоння УСРР ... на Поділлі, 1930-ті роки, *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, № 1 (28), с. 220–252.

Шаповал, Ю., *Польської військової організації справа 1938*. [Online]. Доступно: http://www.history.org.ua/?termin=Polskoj_orhanizatsii_1938 (дата звернення 13.06.2021).

Шаповал, Ю., 1990. *У ті трагічні роки*, Київ: Політвидав, 143 с.

References

Iwanow, M., 1991. *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921 – 1939*, Warszawa–Wrocław: Państw. Wydaw. Naukowe, 387 s. (in Poland).

Iwanow, N., 2017. «Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938, *Operacja Polska NKWD 1937 – 1938*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, pp. 17–40. (in Poland).

Jaworski, K., 1995. *Bruno Jasiński w sowieckim więzieniu – aresztowanie, wyrok i śmierć*, Kielce: WSP w Kielcach, 219 s. (in Poland).

Kupczak, J.-M., 1994. *Polacy na Ukrainie w latach 1921 – 1931*, Wrocław, Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 135 s. (in Poland).

Łoziński, M., 2008. *Operacja polska. Stalinowska zbrodnia na Polskach w latach 1937 – 1938*, Kłodawa; Konin: Drukarnia Braci Wielińskich, 180 s. (in Poland).

Moneta, M., 2020. Śmierć dzieci rewolucji. Jak Stalin rozprawił się z polskimi komunistami? *TwojaHistoria.pl*. [Online]. Dostępno: <https://twojahistoria.pl/2020/11/01/smierc-dzieci-rewolucji-jak-stalin-rozprawil-sie-z-polskimi-komunistami/> (accessed 03.10.2021). (in Poland).

Ofiary antypolskiego terroru w Związku Sowieckim 1934 – 1938. [Online]. Dostępno: <http://www.ofiaryterroru.pl/> (data złożenia 03.09.2021). (in Poland).

Pietrow, N., 2017. «Operacja polska» 1937 – 1938 na tle mechanizmów Wielkiego Terroru – próba zrozumienia, *Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, pp. 9–10. (in Poland).

Pietrow, N., 1993. *Polska operacja NKWD, Karta: Niezależne pismo historyczne*, Warszawa, № 11, pp. 24–43. (in Poland).

Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów. Cz. 1: Lata 1917 – 1939. 2004. Pod red. S. Stepnia i O. Rublowa, T. IV, Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemysłu, 231 s. (in Poland).

Radziwinowicz, W., 2007. Polaków setkami brać! «*Gazeta Wyborcza*». 11.08.2007. [Online]. Dostępno: http://niniwa22.cba.pl/rok_1937_operacja_polska_nkwd.htm (accessed 03.09.2021). (in Poland).

Radziwinowicz, W., 2017. «Operacja polska» NKWD – najbardziej krwawy akt Wielkiej Czystki w 1937 roku, «*Gazeta Wyborcza*». 21.08.2017. [Online]. Dostępno: <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,22241135,operacja-polska-nkwd-najbardziej-krwawy-akt-wielkiej.html?disableRedirects=true> (accessed 03.10.2021). (in Poland).

Sommer, T., 2017. To było ludobójstwo popełnione na Polakach, a nie «operacja polska», «*Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, pp. 44–46. (in Poland).

Stroński, H., 1998. *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929 – 1939*, Warszawa: Wspólnota Polska, 314 s. (in Poland).

Stroński, H., 1999. Wielka prowokacja NKWD. Sprawa Polskiej Organizacji Wojskowej na Ukrainie w latach 1933 – 1938, *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772 – 1999*, Warszawa-Londyn: Instytut Studiów Politycznych PAN; Oficyna Wydawnicza Rytm; Лондон: Фонд допомоги Полонії. pp. 867–877. (in Poland).

Szarek, J., 2017. Nie mogę o tym pisać ani myśleć, «*Operacja Polska» NKWD 1937 – 1938*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, pp. 2–3. (in Poland).

Bazhan, O., Zolotarov, V., 2019. «Polska operatsiia» NKVS 1937 – 1938 rr. Pidhotovka nakazu № 00485 v Kyivskii ta Kharkivskii oblastiakh [«Polish operation» of the People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) 1937 – 1938. Preparation of order № 00485 in Kyiv and Kharkiv regions], *Kraieznavstvo*, № 3 (108), pp. 192–204. (in Ukrainian).

Bazhenov, L. *Represii proty etnichnykh poliakiiv Volyni-Zhytomyrshchyny 30-kh-pochatku 50-kh rr. XX st. u suchasnykh naukovykh i kraieznavchykh doslidzhenniakh* [Repressions against ethnic Poles in Volyn-Zhytomyr Region in the 1930s and early 1950s

- in modern scientific and local lore], [Online]. Dostupno: http://eprints.zu.edu.ua/3631/1/%D0%9B%D0%B5%D0%B2_%D0%91%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf (accessed 12.12.2021). (in Ukrainian).
- Bryvko, M., 2020. Politychni represii shchodo uchyteliv polskoi movy ta literatury Kyivshchyny u 1920-kh – 1930-kh rokakh [Political repression of teachers of Polish language and literature in the Kyiv region in the 1920s and 1930s], *Naukovyi prostrir: aktualni pytannia, dosiahnennia ta inovatsii. Mater. Mizhnar. nauk. konf. Kharkiv, 2 zhovt., 2020 r.*, Kharkiv: MTsND, Tom 2, pp. 85–89. [Online]. Dostupno: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/article/view/4852> (accessed 10.10.2020). (in Ukrainian).
- Buhai, N., 2006. *Narody Ukrainy v «Osoboj papke Stalina»* [The peoples of Ukraine in the «Special Folder of Stalin»], Moskva: Nauka, 271 s. (in Russian).
- Vashchenko, I., 2004. «Sprava» polskykh pedahohiv Kyieva 1930 – 1931 rr. – malovidoma storinka antypolskykh represii 1930-kh rr. [The «Case» of Polish Teachers in Kyiv in 1930 – 1931 is a little-known page of the anti-Polish repressions of the 1930s.], *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un-tu im. M. Kotsiubynskoho. Ser.: Istorii*, Vyp. 8, pp. 299–303. (in Ukrainian).
- Vlada i Kostol v radianskii Ukraini, 1919 – 1937 rr.: Rymo-katolytska tserkva pid represyvnym tyskom totalitaryzmu: Dokumenty [Power and the Church in Soviet Ukraine, 1919 – 1937: The Roman Catholic Church under the Repressive Pressure of Totalitarianism: Documents], 2006, *Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB*, № 2 (21), pp. 3–50. (in Ukrainian).
- Dovbnia, O. *Represii proty poliakiv USRR/URSР naprykintsi 1920-kh – na pochatku 1950-kh rr. u doslidzhenniakh vitchyznianykh istoriykiv* [Repressions against Poles in the USSR / USSR in the late 1920s and early 1950s in the research of domestic historians], [Online]. Dostupno: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dovbnia_Olha/Represii_prot_y_poliakiv_USRR_URSР_naprykintsi_1920-kh_na_pochatku_1950-kh_rr.pdf. (accessed 13.06.2021). (in Ukrainian).
- Hrankina, O. *Arkhivno-slidchi spravy druhoi polovyny 1937 roku shchodo predstavnykiv natsionalnykh menshyn Ukrainy. Dzhereloznavchyi analiz skladu dokumentiv* [Archival and investigative cases of the second half of 1937 concerning representatives of national minorities of Ukraine. Source analysis of the composition of documents], [Online]. Dostupno: http://memorial.kiev.ua/zurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf (accessed 15.06.2021). (in Ukrainian).
- Yeremenko, T., 1994. *Polska natsionalna menshyna v Ukraini v 20–30-ti rr. XX stolittia* [The Polish national minority in Ukraine in the 1920 – 1930s], Kyiv: Instytut Istorii Ukrainy HAH Ukrainy, 74 s. (in Ukrainian).
- Yeremenko, T., 1992. Spilni rysy i doli ukraintsiv ta poliakiv v Ukraini (20–30 rr.) [Common features and destinies of Ukrainians and Poles in Ukraine (20–30 years)], *Polshcha – Ukraina: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist: mater. Mizhnar. nauk. konf., Kamianets-Podilskyi, 29–31 trav. 1992 r.*, Kyiv, pp. 30–31. (in Ukrainian).
- Zhezytskyi, V., 1999. Politychni represii proty polskoho naseleння Podillia u druhi polovyni 30-kh rokiv XX stolittia [Political repression against the Polish population of Podillya in the second half of the 1930s], *Poliaky na Khmelnychchyni: pohliad kriz viky: mater. Mizhnar. nauk. konf., Khmelnytskyi, 23–24 cherv. 1999 r.*, Khmelnytskyi: Podillia, pp. 421–430. (in Ukrainian).
- Zholob, M., 2017. Sprava «Polskoi orhanizatsii viiskovoi» ta represii proty poliakiv Ukrainy uprodovzh 1930-kh rokiv [The case of the Polish Military Organization and the repression of Poles in Ukraine during the 1930s], *Hileia*, Vyp. 120, pp. 43–46. (in Ukrainian).
- Zemskov, V., 1990. Specposelency (po dokumentam NKVD–MVD SSSR) [Special settlers (according to the documents of the People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) – Ministry of Internal Affairs (MVD) of the USSR)], *Sociologicheskoe issledovaniya*, № 11, pp. 3–17. (in Russian).
- Zolotarov, V., 2003. *ChK–DPU–NKVS na Kharkivshchyni: liudy ta doli 1919 – 1941* [All-Russian Extraordinary Commission (Cheka) – State political administration (DPU) – People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) in Kharkiv region: people and destinies 1919 – 1941], Kharkiv, 477 s. (in Ukrainian).
- Zolotarov, V., 2019. Diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky na Kharkivshchyni v 1937 – 1938 rokakh [Activity of state security agencies in Kharkiv region in 1937 – 1938]. *Reabilitovani istoriieiu. Kharkivska oblast: Knyha 3, Ch. 3*, Kyiv, Kharkiv: Rehionalnyi informatsiinyi tsentr, pp. 14–18. (in Ukrainian).
- Kopiichenko, L., 2015. Za vidsutnistiu skladu zlochynu (polski kontrrevoliutsiini orhanizatsii na Zhytomyrshchyni) [For a daily warehouse of evil (Polish counter-revolutionary organizations in the Zhytomyr region)], *Reabilitovani istoriieiu*. U 27-ty tomakh: Zhytomyrska oblast, U 7 knykh, Kn. 7, Ch. 2, Zhytomyr: Polissia, pp. 24–33. (in Ukrainian).
- Kopiichenko, L., Timiriaev, Ye., 2015. Shliakh do Kazakhstanu [Way to Kazakhstan], *Reabilitovani istoriieiu*. U 27-ty tomakh: Zhytomyrska oblast, U 7 knykh, Kn. 7, Ch. 2, Zhytomyr: Polissia, pp. 9–21. (in Ukrainian).
- Kurtua, C., Vert, N., Panny, Zh.-L., Pachkovskyi, A., Bartoshek, K., Marholyt, Zh.-L., 2001. *Chyornaya kniga kommunizma. Prestupleniya. Terror. Repressii* [The Black Book of Communism. Crimes. Terror. Repression.], Moskva: Tri stoletiya istorii 2-e izd. 912 s. [Online]. Dostupno: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=164574&page=67> (accessed 18.11.2021). (in Russian).
- Latsyba, V., Melnychuk, I., 2010. Formuvannia dzherelnoi bazy doslidzhennia politychnykh represii na Vinnychchyni. 1918 – 1980-ti roky [Molding of the necklace base for the continuation of political repressions in the Vinnytsia region. 1918 – 1980s], *Reabilitovani istoriieiu*. U 27-y tomakh: Vinnytska oblast, Kn. 3, Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka», pp. 8–12. (in Ukrainian).
- Mazylo, I., Volovyk, V., 1999. Represii 30-kh rokiv proty polskoi natsionalnoi menshyny za materialamy tsukrovoyi promyslovosti Vinnychchyny [Reprisals of the 1930s against the Polish national minority for the materials of the church trade of Vinnytsia], *Poliaky na Khmelnychchyni: pohliad kriz viky: mater. Mizhnar. nauk. konf., Khmelnytskyi 23–24 cherv. 1999 r.*, Khmelnytskyi: Podillia, pp. 379–382. (in Ukrainian).
- Martynova, L., 2017. Suchasni tendentsii ta problemy istoriografii diialnosti radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky shchodo hromadian polskoi natsionalnosti na Pivdni Ukrainy (1929 – 1939 rr.) [Current trends and problems of the historiography of the activities of the Radiansk authorities of the state security for the bulk of the Polish nationality in Pivdnia Ukraine (1929 – 1939)], *Naukovi pratsi. Chornom. nats. un-t im. Petra Mohyly, Mykolaiv, T. 304*, Vyp. 292, pp. 11–14. (in Ukrainian).
- Melnichuk, I., 2012. Sprava orhanizatsii, yakoi ne isnuvalo... [On the right, organizations that didn't exist ...], *Reabilitovani istoriieiu*, U 27 tomakh, Vinnytska oblast, Kn. 4, Vinnytsia: FOP «Kashtelianov O. I.», pp. 68–71. (in Ukrainian).
- Mokrytskyi, H., 2002. «Zherty spravy pro «Polsku orhanizatsiiu viiskovu»», sfabrykovanoi Zhytomyrskym UNKVD [«Victims inquire about the «Polish Organization of the Viysk» fabricated by the Zhytomyr Department of the People's Commissariat of Internal Affairs (UNKVD)], *Politychni represii na Podilli v XX stolitti: Mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Vinnytsia, 23–24 lyst. 2001 r.*, Vinnytsia: Veles, pp. 72–76. (in Ukrainian).

Morozova, O., 2020. *Doslidzhennia istorii Ukrainy pershoi polovyny XX st. v suchasni polskii istoriografii: napriamky, kontseptsii, dyskusii* [Research of the history of Ukraine in the first half of the twentieth century. in modern Polish historiography: directions, concepts, discussions], Mykolaiv: ChNU im. Petra Mohyly, 432 s. (in Ukrainian).

Onyshko, L., Syrota, O., 2012. «Sprava» volynskoi filii «Polskoi orhanizatsii viiskovoi» (na materialakh haluzevoho Derzhavnoho arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy) [«Case» of the Volyn branch of the «Polish Military Organization» (based on the materials of the branch State Archives of the Security Service of Ukraine)], *Volyn i volyniany u Druhii svitovii viini: mater. I Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. podiiam Druhoi svitovoi viini na terytorii Volyn. Obl., Lutsk*, pp. 28–34. (in Ukrainian).

Papakin, H., 2013. Dzherela do istorii «Velykoho teroru»: problemy klasyfikatsii [Sources for the history of the Great Terror: problems of classification], *Politychni represii v Ukrainii RSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii. Do 75-richchia «Velykoho teroru» v SRSR: mater. Vseukr. nauk. konf., Kyiv, 15 ber. 2012 r.*, Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, s. 13–28. (in Ukrainian).

Petrov, N., Rohynskiy, A., 1997. «Polskaia operatsiia» NKVD 1937–1938 hh. [«Polish operation» of the People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) 1937–1938], *Repressyy protyv poliakov y polskykh hrazhdan*, Moskva: Zvenia, pp. 22–43. (in Russia).

Politychni teror i terorizm v Ukraini: XIX–XX st.: Istorychni narysy [Political terror and terrorism in Ukraine: XIX–XX centuries: Historical essays], 2002. Kyiv: Naukova dumka, 952 s. (in Ukrainian).

Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh-sorokovykh rokakh XX stolittia: Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhzb. 2010, T. 8: Velyky Teror. Polska operatsiia 1937–1938, Ch. 1 [Poland and Ukraine in the 1930s and 1940s: Unknown documents from the archives of special services. Vol. 8: The Great Terror. Polish operation 1937–1938, Part 1], Varshava; Kyiv, 1044 s. (in Ukrainian).

Rafalska, T., 2014. Trahichna dolia ukraintsvi ta poliakiiv s. Buldychiv u period «velykoho teroru» na Zhytomyrshchyni (lypen 1937 r. – lystopad 1938 r.) [The tragic fate of Ukrainians and Poles with. Buldychiv during the «Great Terror» in the Zhytomyr region (July 1937 – November 1938)], *Intermarum: istoriia, polityka kultura*, № 1, pp. 243–253. (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu. U 27-y tomakh: Vinnytska oblast [Rehabilitated by history. In 27 volumes: Vinnytsia region], Kn. 4, Vinnytsia: FOP «Kashtelianov O. I.», 776 s. (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu. U 27-y tomakh: Dnipropetrovska oblast. U 2 knykh [Rehabilitated by history. In 27 volumes: Dnipropetrovsk region. In 2 books], 2009. Kn. 1, Dnipropetrovsk: Naukovo-redaktsiinyi tsentr oblasnoi redkolehii po pidhotovtsi y vydanniu tematychnoi serii kny «reabilitovani istoriieiu»; Vyd-vo «Monolyt», 880 s. (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu. U 27-y tomakh: Zhytomyrska oblast, U 7 knykh [Rehabilitated by history. In 27 volumes: Zhytomyr region. In 7 books], 2015, Kn. 7, Ch. 2, Zhytomyr: Polissia, 460 s. (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu. U 27-y tomakh: Kyivska oblast [Rehabilitated by history. In 27 volumes: Kyiv region], 2011, Kn. 3, Kyiv: Osnova, 984 s. (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu. U 27-y tomakh: Kharkivska oblast [Rehabilitated by history. In 27 volumes: Kharkiv region], 2019, Kn. 3, Ch. 3, Kyiv, Kharkiv: Rehionalnyi informatsiinyi tsentr. 640 s., il. (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu. U 27-y tomakh: Khmelnytska oblast. [Rehabilitated by history. In 27 volumes: Khmelnytskyi region], 2014, Kn. 5, Khmelnytskyi: TOV «Polihrafist-2», 896 s. (in Ukrainian).

Repressii protyv poliakov i pol'skikh grazhdan [Repression against Poles and Polish citizens], 1997. Moskva: Zvenia, 240 s. (in Russia).

Rublov, O., 2003. Vykryttia «ahentury polskoho fashyzmu» v USSR: «Sprava «Polskoi viiskovoi orhanizatsii» 1933–1934 rr. (Meta, mekhanizm fabrykatsii, naslidky) [Exposing the «agency of Polish fascism» in the USSR: «The case of the «Polish military organization» 1933–1934 (Purpose, mechanism of fabrication, consequences)], *Henotsyd ukrainskoho narodu: istorychna pamiat ta polityko-pravova otsinka: mater. Mizhnar. nauk.-teoret. konf., Kyiv, 25 lystop. 2000 r.*, Kyiv; NiuYork: Vyd-vo M. P. Kots, pp. 170–189. (in Ukrainian).

Rublov, O., 2003. Shkits do istorii zahybeli ukrainskoi «Polonii» [Essay on the history of the death of the Ukrainian «Polonia»], *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, Vyp. 13, Ch. 1, Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, pp. 276–285. (in Ukrainian).

Rublov, O., 2007. Yan Saulevych (1897–1937): biografiia «khreshchenoho batka» Markhlevskoho raionu u konteksti represii 1930-kh rokiv [Jan Saulevych (1897–1937): biography of the «godfather» of the Markhlev district in the context of repressions of the 1930s], *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*, Vyp. 34, pp. 143–176. (in Ukrainian).

Rublov, O., Repryntsev, V., 1995. Represii proty poliakiiv v Ukraini u 1930-ti roky [Repression against Poles in Ukraine in the 1930s], *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*, № ½, pp. 116–156. (in Ukrainian).

Rusin, R., Shytiuk, M., Nefodov, D., 2016. *Istoriografiiia politychnykh represii mizhvoiennoho periodu v Ukraini (20–30-ti rr. XX st.)* [Historiography of political repressions of the interwar period in Ukraine (20s–30s of the XX century)], Mykolaiv: Ilion, 244 s. (in Ukrainian).

Syrota, O., 2010. Fabrykuvannia «Polskoi orhanizatsii Viiskovoi»: «Odecki spravy» [Fabrication of the «Polish Military Organization»: «Odessa Affairs»], *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, № 19, Ch. 2, pp. 183–197. (in Ukrainian).

Slonievskiy, O. «Polska orhanizatsiia viiskova» u Dniprodzerzhynsku [«Polish Military Organization» in Dniprodzerzhynsk], [Online]. Dostupno: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1418. (accessed 15.06.2021). (in Ukrainian).

Sprava «Polskoi Orhanizatsii Viiskovoi» v Ukraini. 1920–1938 rr.: Zbirnyk dokumentiv ta materialiv [The case of the Polish Military Organization in Ukraine. 1920–1938: Collection of documents and materials], 2011, NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy; Holovna redkol. serii kny «Reabilitovani istoriieiu», viddil po rozrobttsi arkhiviv VUNK-DPU-NKVS-KDB; uporiad.: S. Kokin, R. Podkur, O. Rublov, Kyiv: «Reabilitovani istoriieiu», 472 s. (in Ukrainian).

Starovoitov, M., Mykhailychenko, V., 2018. *Repressii proty poliakiiv Luhanshchyni v roky stalinskoho teroru* [Repressions against Poles in Luhansk region during the years of Stalinist terror], Kyiv: Stylos, 484 s. [online]. Dostupno: <https://www.yakaboo.ua/ua/represii-proti-poljakiv-luganshchyni-v-roki-stalins-kogo-teroru.html> (accessed 02.09.2021). (in Ukrainian).

Titova, N., 2007. «Sanatsiia» prykordonnia USRR ... na Podilli, 1930-ti roky [«Rehabilitation» of the USSR border ... in Podillia, 1930s], *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*, № 1 (28), pp. 220–252. (in Ukrainian).

Shapoval, Yu. *Polskoi viiskovoi orhanizatsii sprava 1938* [Polish Military Organization case 1938], [Online]. Dostupno: http://www.history.org.ua/?termin=Polskoi_orhanizatsii_1938 (accessed 13.06.2021). (in Ukrainian).

Shapoval, Yu., 1990. *U ti trahichni roky* [In those tragic years], Kyiv: Polityvydav, 143 s. (in Ukrainian).

Nataliia Radchenko

PhD hab. (History), Associate Professor of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries, SHEE
«Uzhhorod National University», Uzhhorod

THE CASE OF THE POLISH MILITARY ORGANIZATION OF THE 1930S IN MODERN HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

The article examines the historiographical work devoted to the persecution of persons of Polish nationality in the Ukrainian SSR within the Polish Military Organization (PMO) case. Ukrainian, Russian and Polish scholars have tried to reconsider the events of that time, overcoming the remnants of the old bias. The purpose of the study is a historiographical analysis of the process and results of research on the PMO case in the 1930s. The research methods used in the article were selected under the purpose and based on the principle of historicism. They are represented by the general scientific analysis method and special scientific historical-comparative and historical-genetic methods. The application of these methods allowed us to consistently trace the process of formation and development of historical knowledge on the studied issues. The periodization of the government's punitive and repressive policy towards Polish nationals within the PMO case in the 1930s was first proposed. It has been established that Ukrainian, Polish, and Russian scholars have studied the causes, forms, and consequences of the Soviet government's punitive and repressive policies toward Poles within the PMO case and have formed and published a significant corpus of sources. The events were traced to the processes of rehabilitation of convicts and the study of the fate of the families of Polish detainees. It should be noted that the research has great social significance as historians aim to form a public consciousness of the condemnation of Stalin's crimes and the impossibility of an acquittal policy regarding them. Several tasks have been identified that require further research efforts by scientists from different countries.

Keywords: *the Great Terror, historiography of the study, «peowiaks», the Polish national minority in the USSR, the Polish Military Organization, repression.*